

Az elektronikus szakirodalmi információforrások hazai lelőhelyadatbázisa, a COMPASS

Sütő Péter
MTA Könyvtár és Információs Központ EISZ Titkárság
(grid.496758.1)

COMPASS, the database of scientific e-resources available in Hungary

Hungarian university- and research libraries purchase most of their electronic scientific content in the framework of consortium-level agreements via Electronic Information Service National Programme (EISZ). Apart from acquisitions, it is also the goal of EISZ to ensure the utilisation of the available content for the wide community. For this reason, the development of COMPASS database was started in autumn 2016 in order to collect, organise, and make available the scientific databases and electronic documents purchased by the consortium or the institutions individually.

In September 2017, a newly developed version of COMPASS was launched on a new platform. The database provides multiple options for searching and interacting with scientific contents available in Hungary. In addition, it offers direct access to the databases for eligible users, as well as links to the full text of Open Access articles.

The paper covers how much the goals and plans of the project have been achieved, and describes the new functionalities and the experiences of the operation and usage since the database was launched.

Keywords: union catalogue, e-resources, electronic document delivery, open access

Bevezetés

Napjainkban a tudományos szakirodalom egyre nagyobb mértékben elektronikus formában jelenik meg, amely magával hozza a tudományos közösség igényét is az elektronikus formátumban rejlő előnyök iránt. Ez a folyamat Magyarországon is jól érzékelhető, a hazai felsőoktatási- és kutatóintézetek is nagyobb részt elektronikus formában szerzik be a szakirodalmat és teszik elérhetővé a felhasználók számára.¹

A hazai kutatóközösség szakirodalommal való ellátását az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program segíti elő azzal, hogy lebonyolítja az elektronikus tudományos információforrások beszerzését konzorciumi keretek között a hazai felsőoktatási és non-profit kutatóintézetek számára. 2019-ben az EISZ programon keresztül több mint 230 intézmény szerzi be az elektronikus információforrásait, közel 180 adatbázist, e-folyóirat- és e-könyvcsomagot, ami azt jelenti, hogy többszázezer tudományos publikáció érhető el elektronikusan Magyarországon konzorciumi előfizetések keretében.

¹ Dér Ádám, Lencsés Ákos. Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64, 5. sz. (2017): 241-246.

Óriási lehetőségeket rejt magában ennek a hatalmas mennyiségű publikációnak a rendelkezésre állása, azonban felmerülnek a következő kérdések:

- Hogyan képesek ezt az információhalmazt a kutatók és a könyvtárosok áttekinteni és hatékonyan felhasználni?
- Hogyan tud ez az egyes intézményeken keresztül rendelkezésre álló forrás az ország teljes tudományos közössége számára hasznosulni?

Ezeket a kérdéseket az EISZ Titkárság munkatársai már 2016-ban is feltették maguknak és válaszként megszületett a COMPASS² továbbfejlesztésének terve, azaz egy országos elektronikusforrás lelőhelyadatbázis létrehozása.

A fejlesztés céljai³

A fejlesztés kezdetén, 2017. elején kiemelt célként fogalmazzuk meg, hogy a lelőhelyadatbázis segítse elő a szakirodalmi információkhoz való legális hozzáférés lehetőségének kiszélesítését, a források elérésének meggyorsítását, a hazai intézmények konzorciumi előfizetése mellett az egyéni előfizetéseik láthatóságát, mint fontos felhasználói szempontokat.

Természetesen a gyarapítási, fenntartói és tudományszervezési szempontok is hangsúlyosan megjelentek a célok között, úgymint a költséghatékonyság elősegítése, az országos tudományos tartalombeszerzés áttekinthetősége, a fejlesztésre szoruló területek feltérképezése és az intézményi kapcsolatok erősítése. Ezekkel a szempontokkal a COMPASS tervezett célja volt, hogy támogatást nyújtson akár stratégiai tervezési szinten a döntéselőkészítő folyamatokhoz is.

A fejlesztés eredménye

A célok elérése érdekében a már létező COMPASS felülethez egy PHP alapú MySQL adatbáziskezelőt használó keresőmotort fejlesztettünk, amely a már meglévő szűkös keresési lehetőségek⁴ (adatbázis, intézmény és település keresők) hatékonyságát jelentősen növelte és lehetővé tette a keresési lehetőségek kibővítését.

Figyelembe kellett ugyanis venni azt, hogy a felhasználók elsősorban az őket érdeklő folyóirat, vagy cikk adatainak vannak a birtokában, nem pedig annak, hogy az melyik adatbázisban érhető el. Tehát csak akkor működhet hatékonyan a lelőhelyadatbázis, ha a címszintű keresési lehetőség is rendelkezésre áll.

A tervezés során a következő szint, a cikkekre való keresés biztosítása is felmerült, melyet a lehetőségek vizsgálata után a Crossref OpenURL használatának segítségével sikerült megvalósítani. Ez azt eredményezte, hogy a COMPASS-on

² A COMPASS elérhetősége <http://compass.mtak.hu>

³ Dér Ádám, Nyiscsák Sándor. A COMPASS adatbázis új verziójának fejlesztése. (Networkshop 2017, Szeged) 2017. április 20. URL: <https://conference.niif.hu/event/7/session/5/contribution/52/material/slides/0.pdf>

⁴ Páll Zoltán. COMPASS - Iránytű az információhoz (az MTA KIK EISZ új információszolgáltató adatbázisa). (Networkshop 2015, Eger) 2015. április 1. URL: <https://conference.niif.hu/event/3/session/14/contribution/80/material/slides/1.pdf>

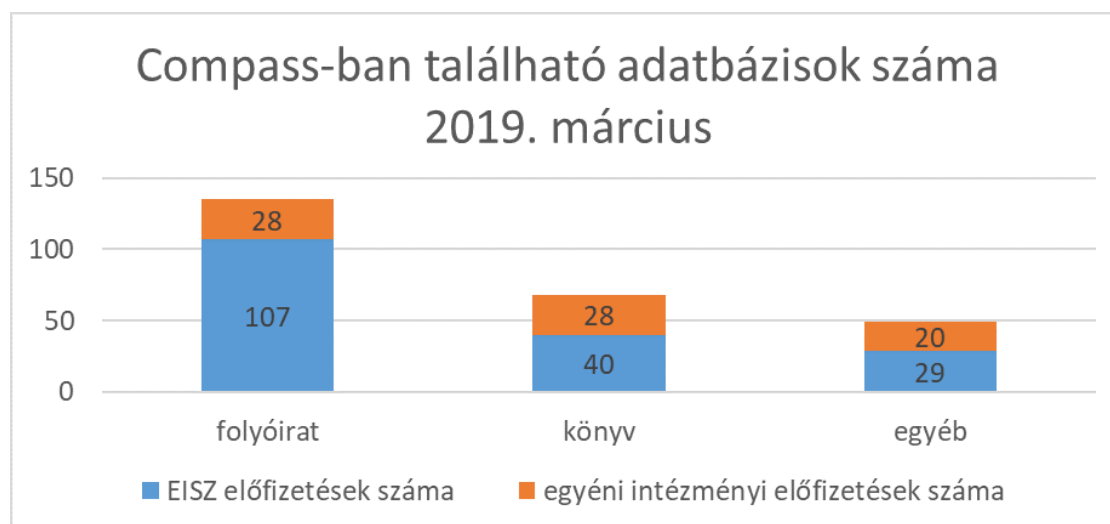
keresztül lehetővé vált a keresés a DOI azonosítóval rendelkező publikációk közel teljes halmazára.

A lelőhelyadatbázis hatékonyságának kiteljesedését pedig a cikkszintű kereséshez kapcsolódóan az open access cikkek közvetlen hozzáféréseinek biztosítása jelentette. Ez a funkció az Unpaywall (korábban oaDOI) API-n⁵ keresztül éri el a cikkek open access státuszára vonatkozó metaadatokat, amelyek automatikus feldolgozásával úgy a green, mint a gold open access cikkek teljes szöveghez vezető linkjei is megjelennek a COMPASS találati listájában.⁶

Tapasztalatok a használati adatok tükrében

A COMPASS jelenlegi verzióját 2017. szeptemberében élesztettük, azaz 1,5 év használati adatai állnak rendelkezésre.

A COMPASS jelenlegi tartalmának adatbázistípusok szerinti megoszlását (1. ábra) áttekintve jól látszik, hogy milyen nagy arányban kerültek be az intézmények egyéni előfizetése is az adatbázisba. Ez egyrészt mutatja azt, hogy jelentős mértékben sikerült bevonni az intézményeket a COMPASS tartalmi bővítésébe, egyúttal megerősíti azt a kezdeti célkitűzést, hogy a COMPASS tartalma nőjön túl a konzorciumi portfólión és törekedjen teljes országos lefedettségre.

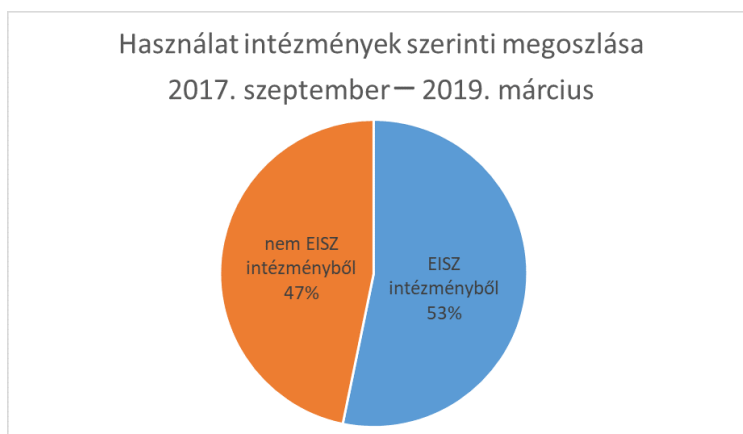

1. ábra: COMPASS-ban található adatbázisok száma, 2019. március

Mivel a COMPASS platform szabadon hozzáférhető mindenki számára ezért érdemes vizsgálni azt is, hogy honnan érkeznek a használatok (2. ábra). A célokkal összhangban azt tapasztaljuk, hogy a COMPASS-t az EISZ tagintézményeken kívüli IP tartományokból is nagy arányban használták, azaz lényegesen szélesebb használói kört ér el a lelőhelyadatbázis, mint a konzorciumi tagintézmények kutatói.

5 Az Unpaywall API elérhetősége <http://unpaywall.org/products/api>

6 Dér Ádám, Nyiscsák Sándor. A COMPASS adatbázis új verziójának fejlesztése. (Networkshop 2017, Szeged) 2017. április 20. URL: <https://conference.nif.hu/event/7/session/5/contribution/52/material/slides/0.pdf>

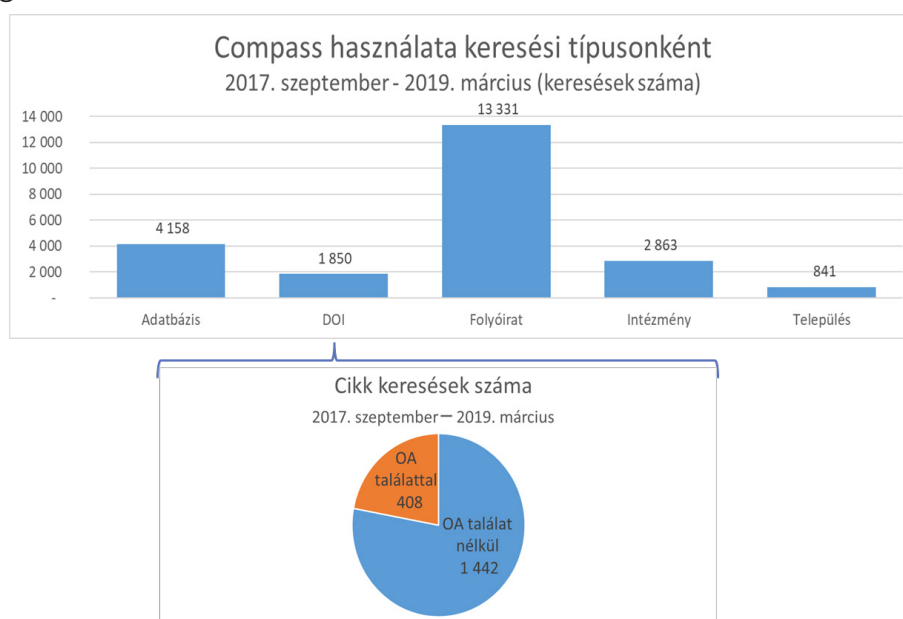

2. ábra: COMPASS használat intézmények szerinti megoszlása, 2017. szeptember – 2019. március

A COMPASS használata (3. ábra) az első 1,5 év alatt az elvárásoknak megfelelően alakult. Nem meglepő, hogy a folyóirat/könyv címre való keresés kimagaslík a többi keresési típus közül, hiszen a lelőhelyadatbázisnak ez az elsődleges funkciója. Egyúttal igazolja azt, hogy a fejlesztés egyik kulcs feladata volt a címszintű kereséssel való bővítés.

Azonban az adatok azt mutatják, hogy a cikkszintű keresések (DOI keresések) száma alacsony. Kutatói és könyvtáros visszajelzések alapján ennek lehetséges oka az, hogy a DOI használata, mint keresőkifejezés nem olyan kézenfekvő, mint egy folyóiratcím használata, még akkor sem, ha nem ugyanazon a szinten ad találatokat.

A DOI keresés alacsony használatából következik, hogy az Open Access cikk találatok száma is alacsony, és a részarányát tekintve is elmarad az Open Access cikkek globális arányától⁷. Ez rámutat arra, hogy mindenképpen növelni kell a felhasználók tudatosságát a cikkszintű keresésre.

3. ábra: COMPASS használata keresési típusonként, 2017. szeptember – 2019. március

7 Piowar H, Priem J, Larivière V, Alperin JP, Matthias L, Norlander B, Farley A, West J, Haustein S.: The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles. PeerJ. 6:e4375 (2018) <https://doi.org/10.7717/peerj.4375>

Ha megvizsgáljuk a keresések hatékonyságát (1. táblázat), azaz a találatot adó keresések számát, akkor a keresési típusok között nagy eltéréseket tapasztalunk. A DOI keresésnek nagyon magas a találati aránya, ami a DOI keresőbe beépített intelligenciának köszönhető, mely felismeri a keresőmezőbe bevitt karaktersorozatban a DOI azonosítót. Az adatbázis és folyóirat keresések alacsonyabb hatékonysága viszont arra enged következtetni, hogy vagy a felhasználók figyelmetlenek a keresés során, vagy a felhasználói igények szélesebbek, mint a COMPASS lefedettsége.

1. táblázat: Találati hatékonyság⁸ keresési típusonként,
2017. szeptember – 2019. március

DOI keresés	91%
Intézmény keresés	91%
Település keresés	75%
Folyóirat/könyv keresés	61%
Adatbázis keresés	50%

Ahhoz, hogy jobban megismerjük az alacsonyabb keresési hatékonyság okait, elemeztük a sikertelen keresések keresési kifejezéseit a leggyengébb mutatóval rendelkező adatbázisra történő keresésnél (2. táblázat).

A vizsgálat során azt láttuk, hogy a sikertelen keresések 29%-a a hibás keresés közvetlen megismétléséből adódik, azaz a felhasználó újra lefuttatja változatlan keresőkifejezéssel ugyanazt a keresést, ami nem adott találatot, mert nem hiszi el, hogy nincs találat. Ezeket a duplumokat a hatékonyság vizsgálata szempontjából figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az elírásból adódó sikertelen keresések alacsony aránya (2%) feltételezhetően a kereső mezőbe beépített automatikus kiegészítő (autocomplete) funkciónak köszönhető, ami mindenképpen igazolja ennek a fejlesztési elemnek a létjogosultságát.

Gyakori hiba (10%), hogy az adatbázisra kereső fülön folyóíratra, esetleg intézményre keresnek a felhasználók, illetve hasonló félreértés a kiadókra való keresés (4%). Ez részben figyelmetlenségből adódik, azaz a felhasználó elfelejt átkattintani a megfelelő fülre, másrészt félreértésből, miszerint a kiválasztott fül nem az elérni kívánt eredményt, hanem a beírandó keresőkifejezést specifikálja. Ezeket a mutatókon a keresőfelület felhasználókat segítő információinak pontosabb megjelenítésével, valamint a keresési algoritmus kiadóra és alternatív névre való kiszélesítésével várhatóan tudunk javítani.

8 (az adott kereséstípus esetén találatot adó keresések száma) / (adott kereséstípus esetén lefuttatott összes keresés száma)

A legnagyobb halmaza a hibás keresések között a tárgyszóra történő keresés (34%) teszi ki. Ez azt mutatja, hogy a felhasználók egy része nem leőhelyadatbázisként, hanem egy általános tudományos információforrásként próbálja használni a COMPASS-t. Ezt a félreértést mindenképpen el kell oszlatni. A leőhelyadatbázis célja nem az hogy szakirodalmat keressen általa a felhasználó a kutatásához, hanem az, hogy a már különböző forrásokban megtalált szakirodalmaknak megtalálja a magyarországi elérhetőségét, illetve amennyiben van nyílt hozzáférésű elérhetősége, akkor biztosítson közvetlen elérést a cikk teljes szövegéhez. A COMPASS-ból hiányzó keresett adatbázisok egy része nem releváns adatbázisra történt keresés volt – például Matarka, ODR –, más részük pedig tényleg hiányzott az adott időben az EISZ portfóliójából. Azonban sok közülük azóta már bekerült az elérhető adatbázisok körébe.

2. táblázat: Sikertelen adatbázisra történő keresések megoszlása a kereső kifejezések elemzése alapján⁹, 2017. szeptember – 2019. március

újrakutatótt keresés	29%
nem értelmezhető kifejezés	0%
elírás	2%
kiadóra keresés	4%
alternatív név	4%
más keresőmezőnek megfelelő kifejezés	10%
hiányzik az adatbázis a COMPASS-ból	17%
tárgyszó	34%

Felhasználói tapasztalatok

A felhasználói tapasztalatok megismerése érdekében a partnerintézmények több mint 40 elektronikusforrás-menedzser könyvtárosával konzultáltunk és kaptunk visszajelzést közvetlenül a COMPASS egy elsődleges használói csoportjától.

Ennek során kiderült, hogy a könyvtári munka mely területein használják a COMPASS-t. A leghangsúlyosabb terület egyöntetűen a könyvtárközi kölcsönzés volt, míg meglepő módon az olvasószolgálat és a gyarapítás kevésbé jelentős felhasználási területek. Ez alapján úgy tűnik, hogy a COMPASS elérte az intézményeket, de elsősorban az elektronikusforrás-menedzserek és a könyvtárközi kölcsönző kollégák ismerik, úgyhogy további időt és energiát kell ráfordítani, hogy a Compass egy alapvető eszköz legyen minden hazai könyvtáros eszköztárában.

A felhasználói élményhez kapcsolódó visszajelzések alapján a kollégák a platformot könnyen kezelhetőnek tartják, továbbá a keresési lehetőségeket és a keresés hatékonyságát is nagyon jónak gondolják. Ez utóbbi ellentmond a korábban látott hatékonysági adatoknak, azonban feltételezhető, hogy a sikertelen keresések nem a gyakorlott könyvtárosokhoz köthetők.

⁹ (az adott keresési hibával lefutatótt adatbázisra keresések száma) / (összes sikertelen adatbázisra keresés száma)

Abban teljes volt az könyvtárosok egyetértése, hogy a COMPASS-nak ismertebbnek kellene lennie a könyvtáros és a kutatói közösségben egyaránt, amit az EISZ is fontos feladatának tart a jövőre nézve is.

Összegzés

A Magyarországon elérhető elektronikus tudományos információforrások mennyisége átlépte azt a kritikus tömeget, hogy a köztük lévő eligazodáshoz és a hatékony országos szintű hasznosulásukhoz szükségessé vált egy lelőhelyadatbázis létrehozása.

Az elektronikus források konzorciumi beszerzését lebonyolító EISZ Titkárság által 2017-ben továbbfejlesztett nyílt hozzáférésű COMPASS platform lehetővé teszi a források lelőhelyének visszakeresését adatbázis, folyóirat/könyvcím, vagy cikk szinten egyaránt, továbbá nyílt hozzáférésű cikktalálatok esetén a teljes szöveghez is közvetlen hozzáférést biztosít.

Az adatbázis használati adatainak elemzése rámutat arra, hogy a keresőplatform sokkal szélesebb használói kört ér el, mint az adatbázisokra előfizető intézmények kutatói és igazolta a fejlesztés egyik kulcselemének, a címszintű keresésnek a fontosságát. A keresések hatékonyságvizsgálata segítette feltárni a még fejlesztendő elemeket, melyeken jelenleg is dolgozunk.

A könyvtáros felhasználói tapasztalatok pozitívak a könnyű kezelhetőség, a funkcionalitás és a hatékonyság szempontjából egyaránt, viszont szükséges a COMPASS ismertségének növelése, hogy egy mindennapos referenz eszköz legyen a könyvtárosok kezében és egy használt eszköze legyen a kutatóknak.

Bibliográfia

Dér Ádám, Lencsés Ákos. Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 64, 5. sz. (2017): 241–246.

Dér Ádám, Nyiscsák Sándor. A COMPASS adatbázis új verziójának fejlesztése. (Networkshop 2017, Szeged) 2017. április 20. URL: <https://conference.niif.hu/event/7/session/5/contribution/52/material/slides/0.pdf>

Páll Zoltán. COMPASS - Iránytű az információhoz (az MTA KIK EISZ új információszolgáltató adatbázisa). (Networkshop 2015, Eger) 2015. április 1. URL: <https://conference.niif.hu/event/3/session/14/contribution/80/material/slides/1.pdf>

Piwowar H, Priem J, Larivière V, Alperin JP, Matthias L, Norlander B, Farley A, West J, Haustein S. The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles. PeerJ. 6:e4375 (2018) <https://doi.org/10.7717/peerj.4375>